

Національний університет харчових технологій

Науково-технічна бібліотека

Відділ інформаційно-аналітичної та довідково-бібліографічної роботи

Дайджест

Україна в другій світовій війні

Київ 2019

Україна в другій світовій війні : дайджест. Вип. 53 [Електронний ресурс] / Нац. ун-т харч. технол., Наук.-техн. б-ка ; підгот. О. В. Олабоді. – Київ, 2019. – 15 с. – Режим доступу : – Назва з екрана.

Дайджест підготовлений на основі видань з фонду бібліотеки Національного університету: книг, навчальних видань, монографій та довідкових видань за 1975-2016 рр. Видання адресоване науковцям, викладачам, студентам та всім зацікавленим.

Від упорядника

Друга світова війна, яка тривала з 1939 р. до 1945 р., стала найжорстокішим і найкривавішим воєнним конфліктом в історії людства. Для України друга світова війна – це національна трагедія. Україна понесла надзвичайні втрати внаслідок війни. Під час бойових дій та в полоні загинуло 3-4 млн. військових, підпільників і цивільних, 4-5 млн. цивільних загинуло через окупаційний терор та голод в тилу, до 5 мільйонів жителів були евакуйовані або примусово вивезені до Росії та Німеччини, частина з яких не повернулася. Загалом втрати України склали 8-10 млн. осіб. Внаслідок бойових дій постраждало понад 700 міст та містечок, 5,6 тис. мостів, 28 тис. сіл, 300 тис. господарств.

Метою цього Дайджесту є ознайомлення наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів університету з вибіркоким аналітичним обзором видань: книг, навчальних видань, монографій з історії України 1939-1945-х років ХХ століття, сучасного погляду істориків на цей період.

Демографічні втрати України в роки Другої світової війни

Демографічні втрати України належать до найменш досліджених сегментів історії Другої світової війни. Бойові дії та окупація спричинили різке, катастрофічне зменшення кількості населення, значні деформації у його національному, статевому, віковому, професійному складі. За період від січня 1941 р. до 1 січня 1945 р. населення республіки зменшилося з 40 млн. 967 тис. до 27 млн. 383 тис. Демографічні зміни такого характеру відбулися внаслідок взаємодії цілої низки чинників. Перші згубні демографічні втрати для України під час Другої світової війни пов'язані з її початком і торкнулися в основному мешканців західних регіонів. Воєнні дії та зміни режимів призвели до того, що сотні тисяч людей різних національностей у вересні 1939 р. були змушені покинути місця свого постійного проживання й, рухаючись двома потоками з заходу на схід та зі сходу на захід, перетворились на біженців. На лінії розмежування між Червоною армією і Вермахтом постійно накопичувалося від кількох тисяч до десятків тисяч людей. Німці закрили кордон, пропускаючи на свою територію тільки “фольксдойчів”, “українських активістів” і водночас заборонили проїзд на територію Третього рейху євреїв. Останні натомість отримали дозвіл на вільний виїзд з території Польщі до радянської зони. Польські євреї рятувались передовсім від расової політики нацистського режиму, частина поляків та українців – від комуністичного. Зокрема, Україну залишило від 20 до 30 тисяч “українських активістів”.

Те, що німецька сторона вільно відпускала зі своєї зони всіх охочих, і перш за все, євреїв, викликало підозру радянської сторони. Незабаром біженців як “потенційно неблагонадійний елемент” (серед них євреї становили понад 80%) стали примусово переселяти вглиб території СРСР. До демографічних втрат призвели масові репресії окремих верств західноукраїнського населення у процесі примусового впровадження в Західній Україні радянського режиму. Розпочалося зі знищення старої еліти, передовсім польської. Це розглядалося радянською владою як важлива умова руйнування структур державного та адміністративного апарату попередньої системи управління та власності й заміни її новою, радянською. Були заарештовані “найбільш реакційні” представники польської адміністрації, землевласників та капіталістів, польських та українських політичних угруповань, працівники та агенти польського 2-го відділу Головного штабу, а також офіцери діючої служби й запасу, багато працівників поліції, священнослужителів Римо-католицької та Греко-католицької церков, частина українців-воєнків польської армії, які потрапили в радянський полон, повітових та сільських українських активістів.

Репресій зазнали члени антирадянських підпільних польських і українських організацій та угруповань, зокрема Організації українських націоналістів. У числі заарештованих також перебувало понад 250 галицьких інтелігентів. Серед потерпілих виявилися і місцеві комуністи – члени компартій Польщі й Західної України, які після необґрунтованого розпуску виконкомом Комінтерну в 1938 р. були заплямовані політичною недовірою й звинувачені в провокаціях і “дворушництві”. Загалом тільки за період з вересня до грудня 1939 р. було затримано й передано до судових і каральних органів понад 10,2 тис. осіб. Значна кількість заарештованих у цей період була знищена органами НКВС або вивезена до спецтаборів у північні та східні райони СРСР, інші – ув’язнені в тюрмах. Радянські спецслужби й у подальшому системно відстежували всіх, хто міг становити хоча б потенційну загрозу новій владі: інтелігенцію, духовенство, членів українських партій. Про “результативність” цієї роботи свідчить кількість в’язнів – 34 тис., яких утримували в тюрмах регіону напередодні радянсько-німецької війни⁸. Упродовж 1939–1941 рр. у Західній Україні було заарештовано 10,5 тис. українців, 2,5 тис. євреїв, 16,5 тис. поляків. Широкого розмаху набули депортації на приєднаних землях. З метою “очищення регіону від неблагонадійного елемента” впродовж 1940 – першої половини 1941 рр. радянськими спецорганами було проведено кілька операцій з адміністративного виселення місцевого населення в північні та східні райони СРСР.

Під час першого етапу депортацій, який здійснювався впродовж 10–13 лютого 1940 р., із західних областей було виселено 17 206 родин, або 89 062 особи, більшість із яких становили “польські осадники” (під категорію “осадників” підпадали переселенці з Польщі, колишні військовослужбовці польської армії, які одержали в 1920–1930-х роках землю в районах, заселених українцями та білорусами⁸; “польські осадники” разом з біженцями налічували 210,6 тис. осіб) та українцівлісників. На другому етапі депортацій із приєднаних територій, який розпочався 13 квітня 1940 р. і тривав до червня того ж року, виселенню підлягали “класово-ворожі групи” поляків та українців. Одну з них становили польські чиновники, поміщики, колишні офіцери й військовополонені польської армії та жандарми, заарештовані й відправлені до таборів в’язниць одразу після приєднання західних земель. Інша, – серед якої було дуже багато українців, об’єднувала політичних і громадських діячів, українських націоналістів і членів колишньої КПЗУ. Ще одну групу становили підприємці, купці та заможні селяни (до 6 тис. сімей), котрі володіли землею понад встановлені норми (5 га у приміській зоні, 7 га в селах і 10 га в гірській місцевості). Депортували не тільки “ворогів народу”, а й їхні сім’ї. Вивозилися також сім’ї, в яких не було годувальника, оскільки вважалося, що вони були заарештовані або втекли в німецьку зону окупації: і в першому, і в другому випадку вони розглядалися як “сім’ї ворогів народу”.

Третій етап депортацій, який припав на червень 1940 р., мав характер “зачистки” західноукраїнських земель від решток “неблагонадійного елемента”. До числа депортованих потрапили сім’ї “ворогів народу”, які не були виселені в попередні місяці, а також українські студенти, вчителі, представники місцевої інтелігенції. Разом з тим углиб СРСР вивозили біженців із Центральної і Західної Польщі (значну частину в цій групі становили польські євреї, які втікали від нацистського Голокосту і не побажали прийняти радянське громадянство). Так, лише з Волинської області тоді було депортовано 11 771 біженця, з них за національністю: 1017 українців, 1837 поляків, 8924 євреїв. Великими людськими втратами у червні 1941 р. супроводжувалася четверта хвиля депортації населення західноукраїнських територій¹². Чимало депортованих на знак протесту покінчили життя самогубством, а до тих, хто чинив опір вивезенню, застосовували жорстокі санкції – аж до розстрілів. У дорозі до місць призначення через жахливі умови транспортування померло 32 733 особи. Великою була смертність засланців у спец поселеннях...

Лисенко, О. Є. Демографічні втрати України в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] / О. Є. Лисенко, О. Г. Перехрест // Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ століття : історичні нариси / ред. кол. : В. А. Смолій (голова редколегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – С. 737–784. – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1162-5/978-966-00-1162-5.pdf>

Книги. Монографії. Навчальні видання. Довідники

Архіви окупації 1941-1944 : Більше не таємно. Т. 1 / упоряд. Н. Маковська. – Київ : Києво-Могилянська акад., 2006. – 872 с.

Анотація: у виданні вперше представлено інформацію про так звані «окупаційні фонди» державних архівів України. Понад півстоліття цей потужний документальний масив був здебільшого засекреченим і недоступним для дослідників. Тож його публікація слугуватиме розширенню джерельної бази дослідження історії Другої світової війни на українських землях, відкриє нові можливості для глибшого і детальнішого вивчення нацистської окупаційної політики, усіх сфер життя населення на окупованій території. Актуалізована інформація допоможе розкриттю маловідомих сторінок історії України 1941-1944 рр. У контексті загальнолюдської трагедії найжорстокішої зі світових воєн, що є важливим також з погляду міжнародного співробітництва в гуманітарній сфері, сприятиме захисту соціальних інтересів і гідності жертв націонал-соціалістського режиму, попередженню загрози тоталітаризму, поширенню взаєморозуміння між народами світу. На сторінках видання можна буде також побачити «обличчя» війни й окупації (боротьбу, побут, руїну, голокост) у фотодокументах, ознайомитися з роздумами сучасних істориків на цю тему.

Беркгоф, К. Жнива розпачу : життя і смерть в Україні під нацистською владою : монографія : пер. з англ. / К. Беркгоф. – Київ : Критика, 2011. – 455 с.

Анотація: монографію голандського історика Карела Беркгофа присвячено дослідженню повсякденного життя та стратегій виживання під нацистською окупацією в 1941–1944 роках населення «найбільшої колонії нацистської Німеччини» – Райхскомісаріяту Україна, який охоплював чималу частину українських теренів. Будучи прихильником антропологічного підходу, автор наголошує саме «людську» історію, а не політичну чи інституційну, і територіальну, а не національну чи етнічну, і тому не обмежується самими лише українцями, а приділяє належну увагу всім мешканцям краю, зокрема описує геноцид євреїв і ромів, становище росіян і «фольксдойчів», українсько-польський конфлікт на Волині тощо. Окремо зіставлено побут на селі та в місті, досліджено долю військовополонених, советський і націоналістичний партизанські рухи, феномен колаборації, перебіг примусових депортацій, культурне та релігійне життя. Особливо важливим є висвітлення штучного голоду в Києві, який автор порівнює з Голодомором 1933–1934 років, а також аналіз етнічних ідентичностей та політичних лояльностей і висновки про вплив советських репресивних практик на творення ментальності, що зумовила брак солідарності й опору окупантам в обставинах терору та масового нищення. Зіперта на дуже широкий масив архівних документів, публікацій і опитувань, монографія стала, на думку критиків, взірцево новаторською, проривною та найгрунтовнішою студією свого предмета.

Бойко, О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – Київ : Академвидав, 2010. – 688 с.

Анотація: це – друге видання посібника, який за нетривалий час здобув неабияку популярність у вищій школі. Студентів і викладачів приваблюють не тільки його компактність, лаконічність, а передусім концептуально-смілова самодостатність, оригінальне і разом з тим науково коректне мислення автора, розкуте і водночас тактовне слово. У процесі підготовки до друку цього видання уточнено деякі формулювання, розширено, конкретизовано висвітлення окремих подій і фактів, які розглядаються в єдностях та суперечностях різноманітних тенденцій з осмисленням їх витоків, обумовленості мотивів вчинків конкретних історичних постатей. Виклад подій доведено до середини 2001 року.

Іванченко, Р. П. Історія без міфів : бесіди з історії української державності : навч. посіб. / Р. П. Іванченко ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : МАУП, 2006. – 624 с.

Анотація: це друге видання, доповнене й розширене, навчального посібника з історії української державності Раїси Іванченко – відомого сучасного історика, письменника, автора численних історичних розвідок та історичних романів з проблем історії України. У роботі відстоюється наукова позиція державності українського народу, починаючи із Трипільської цивілізації. Посібник містить цікаві документи на підтвердження думки автора.

Історія війн і збройних конфліктів в Україні : енциклопед. довід. / упоряд. О. І. Гуржій. – Київ : Вид. гуманіт. л-ри, 2004. – 520 с.

Анотація: перше енциклопедичне видання, присвячене історії війн і збройних конфліктів, які безпосередньо чи опосередковано стосуються українського народу. Значна увага приділена постатям вітчизняних полководців, керівників національних змагань, а також розвитку воєнного мистецтва в Україні. Розраховане на всіх, хто цікавиться історією.

Коваль, М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.) : в 15-ти т. Т. 12 / М. В. Коваль. – Київ : Альтернативи, 1999. – 336 с.

Анотація: дванадцятий том 15-томного видання "Україна крізь віки" присвячений ратному та трудовому внескові українського народу в розгром третього рейху.

Косик, В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Л. : б/в, 1993. – 659 с.

Анотація: автором цієї унікальної дослідницької праці є Володимир Косик – в минулому учасник підпілля ОУН(б), а наразі президент Об'єднання українців Франції, професор Сорбонського університету (Париж). У виданні проаналізовано події в Україні під час II Світової війни, рух опору та багато ін. цікавих досліджень, спираючись на численні архівні документи. Зміст: Розділ I – Україна до 1939 року. Розділ II – Перед вторгненням у СРСР. Розділ III – Окупація і початок народного опору. Розділ IV – Смертоносне безглуздя та колоніальні маячіння. V – Повстання. VI – Поразка Німеччини. Висновки. Документи. Більшість матеріалів публікується українською мовою вперше. Фотографії на вклейках.

Левицька, Н. М. Історія України. Україна в світі : історія і сучасність : навч. посіб. / Н. М. Левицька ; МОН України, Нац. ун-т харч. технол. – Київ : Кондор, 2011. – 418 с.

Анотація : посібник містить системний виклад визначальних подій української історії, подає науково виважені й коректні оцінки подій і явищ, розкриває місце і роль України в сучасному світі. Зміст посібника і його структура подані у відповідності з вимогами Болонського освітнього простору і кредитно-модульної системи організації навчального процесу. У додатках наведено змістовну інформацію, яка збагачує модулі посібника.

Лето 1941. Украина : Документы, материалы. Хроника событий / В. А. Замлинский, В. Н. Вашкевич, В. И. Денисенко, В. Р. Журавлев ; под ред. В. А. Замлинского. – Киев : Украина, 1991. – 512 с.

Аннотация: в сборнике собраны неизвестные и малоизвестные документы Центрального архива МО СССР, дипломатические и разведдокументы предвоенного времени, раскрывающие подготовку фашистской Германии к нападению на СССР. Директивы и приказы Ставки ВГК, боевые и политдонесения командования армий, частей, военных советов, политорганов периода военных действий выполняют «белые пятна» истории, проливают свет на трагические просчеты советского руководства и военного командования, свидетельствуют о невиданной самоотверженности и стойкости, проявленных советскими воинами в полных трагизма и героики первых боях с захватчиками на территории Украины. Каждому разделу предпослан научно-популярный очерк.

Новітня історія України (1900-2000) : підруч. / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин, М. Ю. Козицький. – Київ : Вища шк., 2000. – 663 с.

Анотація: висвітлено питання формування української національної ідеї. Розглянуто утворення національних політичних партій, участь України в Першій світовій війні, українську національно-демократичну революцію та її наслідки. Викладено проблеми, пов'язані з періодом радянсько-більшовицької доби, за якої було сформовано тоталітарно-репресивний режим в Україні, що спричинив терор проти народу, голодомори, війну та повоєнні політичні репресії. Розглянуто період після проголошення та утвердження державної незалежності України. У другому виданні (перше вийшло у 2001 р.) максимально враховано сучасні наукові погляди, уточнено концептуальні положення, оцінки історичних подій та осіб.

“Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. = The personal files of Stalin and Molotov on National-Liberation Struggle in Western Ukraine (1944-1948) : зб. док. / уряд. : Я. Дашкевич, В. Кук ; НАН України Львів. від-ня, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Канад. ін-т укр. студій Альбертський ун-т, Ін-т нац. пам’яті у Львові. – Львів : Піраміда, 2010. – 594 с.

Анотація: у збірнику вміщено 131 документ про перебіг національно-визвольної боротьби ОУН і УПА в Західній Україні у 1944–1948 рр. та репресивні заходи радянських силових органів проти українського збройного підпілля. Матеріали походять із “Особых папок” Й. Сталіна і В. Молотова, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації. Для всіх, хто цікавиться історією України середини ХХ ст.

Петровський, В. В. Історія України : неупереджений погляд : факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Харків : Школа, 2007. – 592 с.

Анотація: книга обіймає весь період появи та розвитку людських спільнот на території сучасної України. Автори відтворили складний, неоднозначно трактований шлях народу України до незалежності, не оминувши трагічних та величних сторінок у його життєписі. Видання буде безумовно корисним не лише для учнівської та студентської молоді, але й для всіх, хто цікавиться історією України. Ця книга є одним із найбільш сучасних оригінальних видань, що охоплює величезний період вітчизняної історії – від прадавніх часів до сьогодення. Автори намагалися показати основні віхи історії України з урахуванням новітніх досліджень вітчизняної та зарубіжної науки.

Пігідо-Правобережний, Ф. Велика Вітчизняна війна : Спогади та роздуми очевидця / Ф. Пігідо-Правобережний. – Київ : Смолоскип, 2002. – 288 с.

Анотація: спогади українського публіциста і громадського діяча Ф. Пігідо-Правобережного (1888-1962) про події в Україні у 1941-1945 рр. Перше видання вийшло друком в Канаді («Новий Шлях», Вінніпег 1954). Нове видання («Смолоскип», Київ 2002), крім авторського тексту, містить вступну і заключну статті, а також обширний коментар із роз'ясненнями чи уточненнями.

Подвиг на віки : книга Пам'яті України – місто-герой Київ / ред. колегія : А. І. Тимчук, О. П. Биструшкін, В. Г. Іващенко та ін. – Київ : ПВА "Книга Пам'яті України", 2000. – 912 с.

Анотація: у книзі опублікований документальний матеріал про оборону Києва, звільнення міста і вклад населення в боротьбу з фашистськими окупантами в роки ВВВ. Узагальнені дані про військові втрати киян. Опубліковані списки загиблих киян і інших людей, похованих на Київщині, є схеми військових кладовищ, братських могил. Є 2 вкладиші з картами.

Політична історія України : ХХ століття : у 6-ти т. Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939-1945 / авт. В. І. Кучер, В. А. Гриневич, В. С. Коваль ; ред. В. І. Кучер. – Київ : Генеза, 2003. – 584 с.

Анотація: четвертий том видання охоплює період Другої світової війни. Спираючись на унікальний архівний матеріал, праці сучасної історіографії, автори прагнуть переосмислити питання про роль і місце України у контексті передвоєнного партнерства, а згодом воєнного протистояння двох диктатур. У томі висвітлено внесок українців у розгром нацизму, вузлові моменти розвитку радянського партизанського руху, боротьби ОУН і УПА, політичні наслідки воєнного протистояння двох тоталітарних систем.

Пушук, І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Горохівський район / І. Пушук. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2009. – 308 с.

Анотація: вміщено спогади мешканців Рожищенського і Маневицького районів Волинської області про події українсько-польського міжнаціонального протистояння 1938-1944 років. Рукописи свідчень та їх фонозаписи зберігаються в архівах. Підсумковий коментар про перебіг протистояння на терені кожного населеного пункту є виюіаодом зібраних споминів, а також тверджень інших названих у збірнику осіб із числа тодішніх мешканців.

Снайдер, Т. Кровавые земли : Европа между Гитлером и Сталиным : пер. с англ. / Т. Снайдер. – Київ : Дуліби, 2015. – 584 с.

Анотація: С 1933-го по 1945 год в Восточной Европе было уничтожено 14 миллионов человек. Книга профессора Йельского университета (США), блестящего историка и искусного рассказчика Тимоти Снайдера, «Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным» посвящена трагическим страницам в истории Восточной Европы. Украинский Голодомор, сталинские массовые экзекуции, Холокост, расстрелы немцами гражданского населения в ходе антипартизанских операций, преднамеренное морение голодом советских военнопленных, послевоенные этнические чистки... Две тоталитарные системы совершали одинаковые преступления в одно и то же время, в одних и тех же местах, содействуя друг другу и подстрекая друг друга.

Тронько, П. Т. Увічнена історія України : монографія / П. Т. Тронько, В. А. Войналович ; АНУ, ін-т історії України. – Київ : Наук. думка, 1992. – 275 с.

Анотація: аналізуються основні етапи здійснення на Україні монументальної пропаганди (1917–1990), висвітлюється діяльність у цьому напрямі вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій. Показано роль пропаганди й патріотичного виховання в перемозі над німецько-фашистськими окупантами; немеркнучі символи Перемоги, кроки в увічненні пам'яті героїв.

**Українська ССР в Великій Отчественній війні
Советського Союзу 1941-1945 гг. : в 3-х т. Т. 2 : Советская
Украина в период коренного перелома в ходе Великой
Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – 1943 г.). – Київ :
Политиздат Украины, 1975. – 512 с.**

Анотація: Українська ССР в Великій Отчественній війні
Советського Союзу 1941-1945 гг. В 3-х томах : Том 1: Українська ССР в
перший період Великої Отчественній війні (22 червня 1941 г. – 18 листопада 1942 г.). Том 2:
Українська ССР в період коренного перелома в ході Великої Отчественній війні (19
листопада 1942 г. – кінець 1943 г.). Том 3: Українська ССР в завершальний період Великої
Отчественній війні (1944-1945 гг.).

**Україна. Віхи історії / авт.-упоряд. : В. Томазов, О. Ясь. –
Київ : Мистецтво, 2001. – 432 с**

Анотація: у виданні, присвяченому десятиліттю незалежності
України, в концентрованій формі відтворено основні віхи української
історії. У більш ніж тисячолітній ретроспективі показано історичні шляхи
українського народу до національно-державної самостійності і суверенітету.
Засобами візуального відтворення висвітлено найголовніші події та процеси
української історії, представлено визначних історичних особистостей,
відомих діячів науки, освіти і культури. Репродукуються як добре знані, так і маловідомі
ілюстративні матеріали, значна частина яких друкується вперше.

**Червінський, В. І. Історія України : джерельний літопис / В.
І. Червінський, М. І. Обушний. – 3-тє вид., перероб. й доп. – Київ
: Україна, 2016. – 896 с.**

Анотація: вміщено документи і матеріали, які висвітлюють
найважливіші події в історії України з найдавніших часів до сьогодні, а також
методику їх використання та інші дидактичні матеріали. Подано
найрізноманітніші типи джерел: уривки з літописних свідчень, юридично-
правових документів, генеалогічних таблиць княжих династій, фольклорних матеріалів,
історико-географічних карт із праць відомих істориків, спогадів учасників подій, свідчень
іноземців.